

Göçmen Edebiyatı: “Ara Dilde” Yazmak*

Cemal Sakallı**

Öz

Göçmenliğin edebiyatına bakış postkolonyal dönemle birlikte yeni bir boyut kazanmıştır. Bu döneme değin “kimlik krizi”, “çılgılık” edebiyatı olarak görülen göçmen edebiyatı, bugün dillerin farklılıklarından beslenen “yeni dünya edebiyatı”, “ikinci dilde edebiyat” (exophony) olarak nitelendirilmektedir.

Bu çalışmada “ara dil” kavramını tartışırken Wolfgang Iser’in “kurgu ve imgelem” arasında kurduğu “geçiş estetiği” görüşünden yararlanılmıştır. İki dilin arasında yazmak, tıpkı kurgu ve imgelemede olduğu gibi, bir geçişle mümkün olmaktadır. Bir geçiş estetiği olarak ara dil, ana dilin ve ikinci dilin olanaklarıyla yaratılan üçüncü bir dil mekanı olarak belirmektedir. Dillerin anlam ve imgelem olanaklarından oluşan ara dil mekanı, diller arasında ses geçişleriyle, çevirilerle ve söz-cük oyunlarıyla gerçekleşmektedir.

Anahtar Kelimeler: göç, göçmen edebiyatı, geçiş estetiği, ara dil, ara kültür

* 22-23 Ekim 2015 yılında Hacettepe Üniversitesi’nde gerçekleştirilen “Dilbilim ve Edebiyat Biliminde Temel Kuramsal Sorunlar ve Yeni Eğilimler” sempozyumunda sunulan ve bildiri kitapçığında yayımlanan “Dünya Edebiyatının Yeni Formu ‘Ara Dilde Yazmak’” başlıklı bildiri revize edilerek yeniden düzenlenmiştir.

** Mersin Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Karşılaştırmalı Edebiyat Bölümü, Öğretim Üyesi. cmsakalli@mersin.edu.tr
Makalenin gönderim tarihi: 05.12. 2017. Makalenin kabul tarihi: 02.01.2018.

Migrant Literature: Writing in “Inter-language”

Abstract

Along with the post-colonial period, the literature of the migrants has come to be viewed in a new light. Migrant literature, which had hitherto been considered the inevitable outcome of “the identity crisis”, therefore nothing but “a cry for help”, now falls into the category of “new world literature” and “second language literature” (exophony), which are nourished by the language differences.

This essay argues that “inter-language” is the constituent feature of migrant literature. While discussing the concept of inter-language, Wolfgang Iser’s idea of “aesthetics of transition” which is established between “fictive and imaginary” is utilized. As in fiction and the imaginary, writing in between two languages might be possible with transition. The inter-language, a type of “aesthetics of transition” then, emerges in the form a third language space, created in between the native language and the second language. The inter-language space, formulated with the semantic and imaginative resources of the two languages, comes into existence through phonetic transfers, translations, and puns.

Key Words: migration, migrant literature, aesthetics of transition, inter-language, inter-culture

Giriş

Heidegger “yeryüzü insanın tek vatanıdır” der. Çünkü ancak bu yeryüzü ona varoluş imkanını verebilmektedir. Yeryüzü, cennetten sürüldükten sonra, insanın tek vatani değil, tek gurbeti de olmuştur. Gurbet sürgünle, göçle, seyahatle başladığına göre, bu dünya insan için bir gurbettir. İnsan varoluş imkanını tek vatani olan bu yeryüzü gurbetinde bulmaya mahkum olmuştur.

“Antik dünya şairlerinin en çok korktuğu şey, sürgündü – (...)” (Parks, 2016, s.187). Platon’un da en çok sürgün cezası almaktan korktuğu anlatılır. Bu korku, Parks’ın da vurguladığı gibi, yaban ellerde yaşamak, yabancı bir dil öğrenmek ve o dilde yaşamak zorluğundan duyulan korku değildir; aksine şehirden, topluluktan uzaklaşma korkusudur. Şehirden uzakta yaşamak demek insandan, düşünceden, etkileşimden, gerilimlerden, düşünmeden, felsefe yapma olanaklarından uzaklaşmak demektir.

Enis Batur da bir denemesinde “Modern Türk şiiri gurbetten doğmuştur” der. (Batur, 2014, s.20). Kemalettin Kamu’nun “Gurbet o kadar acı, ki ne varsa içimde, hepsi bana yabancı, hepsi başka biçimde” şiiri gurbeti acıyla, yabancılıkla, başkalıkla özdeşleştirir. Orhan Kemal’in çoğu romanları, kırsaldan kentlere göçü, kent kültüründe yerleşik hayata geçmenin sıkıntılarını, kaygılarını anlatır.

Göçle gelen gurbet ve onun birincil çağrışımı olan yaban el, sıla, hasret, gariplik, güvensizlik sadece şiirimizin, romanımızın değil, dünyanın bir gerçekliği, dünya edebiyatının da önemli bir izleğidir. Bu izlek bugün göçmen edebiyatının da başlıca kurucu öğesidir. Göçmen edebiyatına temel bir izlek olarak giren göçmenlik, yaban, yabancılık, başkalık, ötekilik, kültür çalışmalarında, felsefede, düşünce tarihinde öz-yabancı, ben-öteki-başkası diye adlandırılmış ve yüzyılımızın temel tartışma konularından biri olmuştur. Arthur Rimbaud’un “ben bir başkasıdır” sözü öteki, başkası tartışmasını özünden kavrayarak, ben’in kurucusunun onun dışındaki benler, yabancılar, ötekiler, başkalar, başka dünyalar olduğunu vurgular.

Yukarıda da dendiği gibi gurbet, sürgünle, göçle, seyahatle başlayan zor bir yaşama serüvenidir. Sürgün bir yer değiştirme cezasıdır; göç zorunlu ya da gönüllü bir yer değiştirme; seyahat ise kısa süreli bir gezme, görme arzusudur. İnsanın yerleşiklikten, yurdundan çeşitli nedenlerden dolayı zorunlu olarak ya da kendi isteğiyle kopması, yurt değiştirmesi, aslında bir mekan değiştirme tecrübesidir. Mekan ise hafızanın, dilin, benliğin, kimliğin, tarihin, bireyliğin, toplumsallığın kurulduğu bir ortamdır. Bu ortamı değiştirmek demek, her şeyi geride bırakmak, yabancı bir coğrafyada yeni bir yaşam, yeni bir dil, bir kimlik kurmak demektir. Bir kültürel, dilsel deneyim olarak göçmenlik, göçmen edebiyatı o nedenle bugün hem ulusal edebiyatların hem de dünya edebiyatının önemli bir külliyatını oluşturur. Bir sürgün edebiyatı olmadan, göç ya da göçmen edebiyatı, seyahatname olmadan nesir türü, dünya edebiyatı düşünülme-yeceği gibi, bu türü dikkate almayan edebiyat tarihleri de önemli ölçüde eksik kalır.

Göç, göçmenlik, temelde bir göçerlik ya da bir “ara” durumudur. Göçerlik “göçerin köksüzlük duygusu, farklı dünyalar arasında, yitirilmiş bir geçmiş ile bütünleşilememiş bir şimdiki zaman arasında kalmışlık duygusu(dur)”, (Chambers, 2003, s.44). Bütünleşilememiş

şimdiki zaman, öz-geçmişle şimdi arasında kalmışlık duygusu, hatıraların beslediği kimlik ve yeni bir kimlik karşısında kişinin yalnızlaşması, direncinin kırılması, yeni bir kültürlenme tecrübesinin de başlaması anlamına gelir. Edward Said’in yerinde vurguladığı gibi göçmenlik “kesintili bir varolma durumudur” (Chambers, 2003, s.11). Zorunlu seyahat ya da rızalı sürgünlük, mekansal uzaklıkla, dilsel ve kültürel yabancılıkla birleşince, kimlik sancısının yaşandığı bu kesintili varolma duygusu, doğal olarak yeni bir ruh halini, yeni bir dil iklimini, yeni bir yaşama kültürünü, yeni bir kimlik sancısını doğurur. Göçerlikle gelen bu yeni kimlik iklimi, daha doğrusu ikilemi, bu yeni yaşama kültürü, çağdaş kültürün güçlü bir damarı olduğu kadar, edebiyatın da beslediği bir insani, dilsel, kültürel, kimlik deneyimidir.

Kavimler göçünden bu yana, özellikle de 19. 20. ve 21. yüzyıllar yerel ve küresel ölçekte göçlerin yaşandığı yüzyıllar olmuştur. Afrika’dan ve Avrupa’dan Amerika’ya, Doğu’dan Batı’ya, Güney’den Kuzey’e, köylerden şehirlere, sömürgelerden büyük kentlere hareket halinde bir insanlık, bir göçerlik durumu yaşanmış ve bugün Akdeniz’de ve ülkemizde de güncel olarak yaşanmaktadır. Bugün dünya göçmenleşmiştir. Ülkemiz de bugün artık bir göçmen ülkesi olmuştur. Ülkeye dışarıdan gelen ve yerleşen anlamında muhacir bilindik bir kavram olsa da, içeriğindeki insanı gizler. Göçmen kavramı da öyledir. Göçmenlik olgusunu gizler. Bugün ülkelerinden kopmak zorunda kalmış ve ülkemize sığınmış, yerleşmiş Suriyelilere “misafir” gözüyle bakılıyor. Bir zamanlar Almanyada Türk işçilerine “misafir işçi” denmiş, onların geri dönecekleri beklenmişti. Bu beklenti o gün gerçekleşmedi, bugün de gerçekleşmeyecek. Max Frisch’in “Biz işçi istedik, insanlar geldi” sözü ülkemiz açısından olduğu kadar, göçmenlerin geçici-kalıcı oldukları tartışmasına cevap da içermektedir.

Göç araştırmaları ve göç kuramları, göç olgusunu ve nedenlerini, sonuçlarını anlaşılır kılacak bir dizi kavram üretmiştir. Buna karşın göçmenlik olgusunun çözümlenmesi oldukça zor ve karmaşıktır. Çünkü göçmenlik hali hem kültürde hem kimlikte dönüşümleri de beraberinde getirir. Bu dönüşüm yaralayıcı olduğu kadar yaratıcı bir melezleşme olarak hem göçerin hem de göçülen ülkenin kültürel

kimliğinde yaşanır. Göçerliğin devingenliği, dönüştürme gücü hem göçmenin hem göçülen ülkenin diline, kültürüne, yaşamına yansır.

Küresel göçmenlik günümüzde bireylerin sadece mekan değiştirmesiyle değil, gerçek ve sanal mekanlar arasında gezinmesiyle de gerçekleşmektedir. Dijital ortamdaki arama motorları, diğer bir adıyla, bilgi otoyolları, yabancı dillere, kültürlere açılmayı olanaklı kıldığından, internetin sanal dünyasında gezintiler de artık çağımıza özgü sanal ya da “soft” bir göçmenlik durumu yaratmıştır.

Göçmen Edebiyatına Bir Seyahat

Bugün göçerliğin durumunu yazan, çok kültürlü, çok uluslu, çok dilli bir edebiyat üretimi bundan otuz yıl öncesine göre daha da artmış, içeriksel olarak daha da farklılaşmıştır. Ancak sadece göçerlik deneyimini yazmak değil, onu araştırma anlayışı ve yöntemi de farklılaşmıştır. Sevindirici olan, göçerliğin edebiyatına yaklaşımın bugün değişmiş olmasıdır. Artık göçerliğin edebiyatı sadece bir “kimlik krizi” ya da bir “çığlık” edebiyatı olarak değil, yeni bir dil yaratmanın imkânı olarak görülüyor ve öyle araştırılıyor.

Göçmen veya göçerliliğin edebiyatı, tıpkı göçmenlik hali gibi, göçerin coğrafi-kültürel kimliği ve göçülen ülkenin coğrafi-kültürel kimliğiyle birlikte kavramsallaştırılabilmektedir. Örneğin Avrupa ülkelerinde yaşayan ve ikinci dilde ürün veren göçmen yazarların yapıtlarına Fransızca “Magrip-Fransız edebiyatı”, İngiltere’de “Hint-İngiliz edebiyatı”, Almanya’da “Türk-Alman edebiyatı” gibi isimler verildiği görülmektedir. Ayrıca sadece etnik kültürü ve kökeni değil, bu edebiyatın sosyolojik yönünü yansıtan “yabancı edebiyatı”, “konuk işçi edebiyatı”, “göçmen işçi edebiyatı”, “göçmen edebiyatı” nitelendirmeleri de yapılmıştır. Bundan başka göçerin kültürü ile göçülen ülkenin kültürünü ara kültür olarak gören “kültürlerarası edebiyat” kavramı da üretilmiştir. Son yıllarda, özellikle de postkolonyal dönemden sonra kıtalara ve kültür-ötesiliğe vurgu yapan “Afro-Amerikan edebiyatı”, “Afro-Avrupa edebiyatı” kavramları kullanıma girmişken, kültür-öteslik bağlamını ve ikinci dili önceleyen “çok dilli edebiyat” “ikinci dilde edebiyat” (Exophone Literatur) kavramları giderek yaygınlık kazanmaktadır. İngiltere ve Amerika’da iki veya çok dilli göçmen ede-

biyatı temel alınarak göçmenliğin edebiyatına son zamanlarda “yeni dünya edebiyatı” (Löffler, 2012) da denmektedir.

Göçerliğin edebiyatı üzerine kavramsallaştırmanın bugün geldiği noktaya bakıldığında, “yeni dünya edebiyatı” (Neue Weltliteratur), “yeni bir edebiyat” (Eine neue Literatur) “ikinci dilde edebiyat” (Exophone Literatur), “çok dilli edebiyat” (Polyglotte Literatur) gibi nitelermelerin, postkolonyal kültür çalışmaları çerçevesinde oluşturulduğu görülmektedir. Gayatri C. Spivak, Edward W. Said ve Homi Bhabha gibi düşünürlerin postkolonyal döneme ilişkin araştırmalarında ürettikleri ve irdeledikleri kavramlar olan özdeşlik, alterite, kölelik, ırkçılık, ırk-sınıf-cinsiyet, diaspora, melezlik, çok kültürlülük, küreselleşme, din ve çevre sorunları gibi konuların göçmen edebiyatı araştırmalarına da yansıdığı söylenebilir. Ayrıca postkolonyal anlatı, postkolonyal yazma tarzları, metinlerarası üretim estetiği yöntemi olarak “yeniden yazmak”, “eskiye dönüp yazmak”, “mezleştirerek yazmak” gibi yöntem ve tartışmaların (bkz. Febel 2012, s.229-230) günümüz göçmen edebiyatının hem üretme estetiğini, hem de araştırma yöntemini etkilediğini söyleyebiliriz.

Göçmen edebiyatı araştırmaları geçmişte, özellikle göçerlerin köken kültürüyle yerleşilen kültürdeki uyum sorunları arasında sıkışıp kalmış bir konu olmuştur. Fakat göçerliğin devingenleştirici, yenileştirici yönleri de vardır; bu gerçeklik göçmen edebiyatı araştırmalarında pek de önemsenmemiştir. Göçmen edebiyatında öne çıkan dilin kurulma biçimleri, ya da dilsel yeniden yaratma çabaları, özellikle edebiyat bilimi açısından gözardı edilmeyecek denli önemlidir.

Göçerlik sadece insanın, kültürün değil, dilin de yer değiştirmesi demektir; değişim sadece göçerin yaşamında değil, yaratıcı yeni ifadelerinde, deneysel sözcük yaratmalarında, homojen dil düzenlerinin ötesine geçilerek melez, yeni bir dile evrilmelerinde açık olarak izlenebilir. Yeniden vurgulamak gerekirse, göçerlik ve göçmen edebiyatı sadece kimlik, yabancılaşma deneyimini, kimlik krizini değil, yaratıcı bir dil deneyimini de barındırır. Göçmen edebiyatında hem anadil hem yabancı dil bir karşılaşma durumundan, bir “anlatma” aracından bir “yaratma” deneyimine dönüşür. Bilindik ya da yaşanmış olan her insani deneyim “ikinci dil” ile “anadilin” bulunduğu sınır boyunda ifade ediliyor.

Göçerliğin iki kimlikli kültürel ve dilsel yaşantısı yeni bir “ara” dünya yaratır. Bu ara dünya aynı zamanda bir “ara dil” dünyasıdır, melezdır; bir ayağı öзде bir ayağı ötekinde olan “yabancılık” bu yeni ara dilin, bu yeni ara dünyanın yaratılmasına katılır ve yeni bir dilsel ve kültürel kimlik oluşturur.

Kültürlerarası edebiyat kuramı da göçmen edebiyatını yazanın ikinci dille kurduğu diyalogu çerçevesinde değerlendirir (Bkz. Chiellino, 2003, s.230). Chiellino’nun önerdiği yazarın ikinci dille kurduğu diyalog, yazarların yazdıkları sırada sahip oldukları bütün diller arasındaki diyalogdur. Buna göre yabancı bir dil dünyasında yaşayıp kendi ana dilinde yazan, yaşadığı yabancı dilde yazan yazarlar, klasik ve günümüz seyahatnameleri, sürgün edebiyatı da kültürlerarası edebiyata girer (Chiellino, 2003, s.230-231). Chiellino’nun sınıflandırması uyarınca anadilinin konuşulduğu ülkenin dışında, kendi anadilinde değil de yabancı bir dilde yazan yazarlar da, örneğin Samuel Becket, Vladimir Nabakov, Elif Şafak, Cengiz Aytmatov’un eserleri de kültürlerarası edebiyata girer. Bu yaklaşım göre, Fransızda hayatını sürdüren, ancak Türkçe yazan Nedim Gürsel’in eserleri de kültürlerarası edebiyattır.

Gezi edebiyatı türünde de göçerliğin devinimleştirici izine rastlanır. Bu türde de duyguların değiştiği, göçerliğin dilinin, duygusunun başladığı görülür. İlginçtir, Goethe İtalya seyahati sırasında, antik Roma izlenimleriyle yazdığı *Roma Elejileri*’nde erotik ya da “kaçamak” şiirler yazar, şiirlerinde farklı bir kimliğe bürünür. Goethe’nin erotik şiirleri, bilinçaltı bir meseleden öte, Antik Roma kültüründe karşılaştığı heykel sanatının ve doğal estetiğin yansımaları olarak yorumlanmalıdır. Benzer biçimde Bertolt Brecht’in Finlandiya gezisi sırasında yazdığı “*Sauna und Beischlaf*” (Sauna ve Sevişme) adlı eseri pornografik bir sone olarak gösterilir (bkz. Kelle-tat, 1997, s.157). Alfred Döblin, Wolfgang Köppen, Günter Grass’ın Uzakdoğu gezi yazıları, Heinrich Böll’ün *İrlanda Güncesi* (ki oldukça kasvetli bir dil kullanır burada) kültürel mekan değişiminin ardından dilsel ve duygusal yeni mekan kuruluşuna en ilginç örneklerdir. Sürgünlüğü, göçmenliği, seyahati bir tür yaşam dünyası olarak kurmak zorunda kalan Walter Benjamin de “hep Avrupa kültürünün (Alman, Fransız, Yahudi) marjinlerinde dolaşan, her yerde geçici

sürelerde kalan bir göçerdi, geçiş halindeydi, sürekli sınır boylarına seyahat ederek zamanımıza seslenen bir sınır ruhuydu”(Chambers, 2003, s.53).

Göçerlik ya da ondan türetilen ve yukarıda anılan tüm kavramlar, bir metin türü, bir edebiyatbilimsel ulam gibi gözükse de, aslında siyasal-sosyal bir dil, bir durum olarak da öne çıkıyor (bkz. Nell, 1997, s.39). O nedenle göçmen edebiyatı sadece kültürlerarası bir edebiyat değildir. Bugün göçmen edebiyatı bir ara dil deneyimi olarak dillerin arasında yazmaktır. Göçmen edebiyatının dili bir “ara dil”, bir geçiş dilidir; yeni kurucu bir dil düzeyine ulaşma, yeni bir dil üretme durumudur.

Göçmen edebiyatı anadil ile ikinci dilin sınırları arasında gezinir. Bu sınırlar arasında ya da sınır boyunca gezinme hali, bir ara dünya yaratma halidir. Adel Karasholi “ne kadar bir dile yoğunlaşsam da, Almanya gerçekliğini yaşantılarken, kendi dilim her yönden bana hükmediyor” der (Al Slaiman, 1997, s.94). Ara dünya, ara mekan, diğer bir deyişle, üçüncü mekan, iki kültürel gerçeklik alanının etkileşim içinde gerçekleştiği bir sınır boyu mekanıdır. Bu sınır boyunda örneğin Adel Karasholi’nin eserinde Nietzsche’nin dili “sufiliğin imgesiyle” buluşur. “Also sprach Abdulla” (Böyle buyurdu Abdullah) şiirinde sufiliğin geleneksel imgeleri, simgeleri eski İslam metinlerinden hareketle Almancaya aktarılır. Nietzsche’nin seslenişine şairin kendi sesi eklenir; bu eklenme “ich aber sprach” biçiminde bir söyleşimle gerçekleşir. “Ich aber sprach: Die fremde ist mir nicht fremd” (Ben de buyurdum: gurbet bana yabancı değildir. c.s.) (Al-Slaiman, 1997, s.94).

Göçmenliğin Tehditkarlığı ve Çekiciliği

Yukarıda anılan anadil ve ikinci dil arasında kurulan üçüncü kültürel-dilsel mekan ya da “ara dünya”, yabancılığın getirdiği tekinsizlik duygusunun yaşandığı bir dünya olarak kabul edilir. Oysa yabancılık ya da gurbet Waldenfels’in öne sürdüğü gibi, fenomenolojik olarak tehditkar veya çekicilik algısıyla deneyimlendiğinde, farklılaşır. Göçerlik durumunun ilk evresi olan “yabancılık” duygusu çoğunlukla öznel-arası birincil veya ikincil deneyimlerle biçimlenir.

Yabancılık, özneler arasında tehditkar olarak algılanabilir; o nedenle de ürkülen, çekinilen, kaygı dolu bir evreye işaret eder. Kaygı, kimliğin, belleğin aşınacağı, kaybedileceği veya sürdürülemeyeceğinedir. Geçmişle, bellekle bağın kopuşu, bilinmedik bir belleğin, kimliğin kurulması olarak da nitelendirilebilecek bu durum hem göçerin hem de göçülen kültürün kimliğinde yaşanabilir. Özellikle Almanya'da ilk göçmen edebiyatı örnekleri bu minvaldedir. Bekir Yıldız'ın "Alman Ekmeği" adlı yapıtı, Almanya'da işçi olarak yaşayan Türklerin yaşadıkları kültürel şokları, hukuki ve ekonomik yoksunlukları, dışlanmaları, uyumsuzlukları, hor görülmeleri veya hor görülme hissini/zannını konulaştırır. Yine Şinasi Dikmen'in "Sarımsak Şekeri" (Knobi-Bonbon) kabaresi, göçmenlerin gündelik hayat içindeki sorunlarını, yabancılığı, ayrımcılığı hicveden, yabancılığın üstesinden alayla gelmeye çalışan özgün örneklerden biridir.

Yabancıların Almanya'daki yaşamları ve Almanya'da göçmenlik olgusunun fark edilişi ve ardından gelen ve halen devam eden "entegrasyon" tartışması Günter Wallraf'ın "En Alttakiler" (Ganz Unten, 1985) adlı belgesel kitabıyla başlar. Almanya bu kitapla yanibaşında yaşayan yabancıların farkına varır. Bu belgesel Almanya'da sadece yabancı işçilerin değil, "bilinmeyen" insanların, kültürün, edebiyatın var olduğunun anlaşılmasını sağlamıştır. 1990'lı yıllardan sonra yabancılar edebiyatı (Ausländerliteratur) kavramı kısa sürede göçmen edebiyatı (Migrantenliteratur) kavramına evrilmiştir. Göçmen edebiyatı ya da Almanca yazan Türklerin edebiyatı Almanca yazıldığı için bir Alman edebiyatı idi, ama "Sadece Alman Edebiyatı Değil" idi (eine nicht nur deutsche Literatur).

Gurbet, yaşama kattıklarıyla bir olanak, tekinsizlik duygusunun aşılması yeni bir yaratma sürecine geçmenin önemli bir basamağı olarak da görülür (Waldenfels, 1997, s.16-65). Tekinsizlik duygusunu aşmak, yabancı dilin ve yeni mekanın, kültürün, kısaca yabancı yabancılığını, ama aynı zamanda özün de farkındalığını keşfedebilecek bir bilinç gerektirir. Bu bilinç yeni mekanı benimsemekle, oraya yerleşmekle ilgilidir. Almanya'ya yerleşme ve yerleşik hayata geçme kararı, bu bilincin doğmasına elverişli ortam hazırlamıştır. Yabancının tekinsizliğini aşmak konusunda örneğin Yüksel Pazarkaya'nın dilsel ve düşünsel çabası Almanya'da yaşayan ve yazan diğer şair ve

yazarlardan belirgin ölçüde farklıdır. “Nicht ich bin in der Heimat, die Heimat ist in mir” (Ben vatanda değilim, vatan benim içimde). Yüksel Pazarkaya için Alman dili, koşulsuz sevilen, ikinci vatandır (die ich vorbehaltlos liebe, die meine zweite Heimat ist) (Kuruyazıcı, 1993, s.63). Bugün Selim Özdoğan, Feridun Zaimoğlu, Habib Bektaş, Nevfel Cumart, Emine Sevgi Özdamar, Akif Pirinççi yabancılığı aşan ve anadili ile ikinci dilin olanaklarından yeni bir anlatım olanağı yaratan onlarca yazardan sadece birkaçıdır. Fatih Akın, İdil Üner, Neco Çelik ise Almanya’nın önde gelen sinema sanatçıları ve senaryo yazarlarıdır.

Göçmenliğin Dili: “Ara Dil”

Hem anadilin hem de ikinci dilin sınırında olmak, her iki dilin imge ve anlam ayrımlarında dolaşmaktır. Ayrımların birliğinde kurulan anlam, dillerin farklı imge dünyalarından, yaşama kültüründen, anlamlandırma olanaklarından beslenir; hem anadilin hem ikinci dilin tasarımını, düzenlamasını ve doğrusallığını kırar; dil ve anlam üçüncü bir dil sözdizisinde üretilir. İkinci dilde yazmak bir bakıma ana dilin ve ikinci dilin “ayrımlarından” (Tawada, 2002) beslenmektir. Bu ise yazma olanağı bakımından üretici, geniş, çoğul bir yaratma yöntemidir. İki ara dünyada kurulan anlam, iki dilin, kültürün ayrımlarından yararlanarak yeni bir imge ve anlatma olanağı kurar. Bu ise dilin anlatma eksikliğini bir başka dilin olanaklarıyla genişletme deneyimi olarak görülebilir.

Mehdi Charef’in roman filmi olan *Le Thé au Harem d’ Archi Ahmed* (1985) sözcük oyunu yardımıyla dillerin ayrımından çoğul anlam üretmeye, sözdizisel düzlemde dilin doğrusallığını kırmaya iyi bir örnektir. Çay, harem ve Ahmed, ancak Archi Ahmed, hem Arşimed’de hem de İlk Ahmed’de göndermede bulunarak “Avrupa soyutlamalarını kendi dilinde yapar” (Bleicher, 1997, s. 84), ancak bundan da önemlisi mekânın çağrışımsal adını (Arşimed; Archi Ahmed) sesle bozar, imgenin kültürel ve tarihsel mekânını ses oyununa ekler.

Gurbetçiler olarak adlandırılan Almanya’daki Türk göçmenlerin türkülerinde bile dillerin yanyanalığı vardır, tıpkı gündelik ha-

yatta olduğu gibi. “Komm zu mir gel yanına le le liebe Gabi, etwas derdim var zu dir le le liebe Gabi” (Öztürk, 2011, s.177) “Komm zu mir, gel yanına” gibi açık çeviri ve ikidilli karışım biçimleri sınırlara dayanan ara dile bir başka örnek oluşturur. “Almanya dedikleri, bitte schön'dür dilleri” (Öztürk, 2011, s.289) ile başlayan açık iki dillilik biçimi, anadilde sözlü kültürde var olan “Çarşamba dedikleri, şekerdir yedikleri” halk türküsü formundan yeniden üretilmiş, farklı dilsel mekanlardan, imgelerden ve kültür birimlerinden beslenerek farklı bir içeriğe uyarlanmış. “Almanya dedikleri, “lütfen”dir dilleri, bir uyarlama olmakla birlikte, o kültürün iletişim biçimlerine, ama aynı zamanda bir öz eleştiriye, serzenişe ve kabule göndermede bulunur. Bu gibi açık iki dilli yapılar sadece iki farklı dilden yapılan birleştirmeler değil, aynı zamanda açık dilsel çeviri ve kültürel çağrışımların ikinci dil üzerinden ara dili kurma örnekleridir.

Farklı olan ya da birbiriyle anlamsal olarak bağdaşmayan sözcüklerin, seslerin, imgelerin biraradalığı, bu türden metinleri iki dilde, iki kültürde de okuma zorunluluğunu beraberinde getirir. Bir başka deyişle; iki dilin olanaklarından açık ya da örtük biçimde yararlanarak oluşan bu “ara dünya”, bu “ara dil”, bir ara dil okumasını zorunlu kılar. Yazıdaki, dildeki, sesteki bu imgesel, anlamsal ve kültürel mekansal genişleme düzlemi, okuma edimine yansımadağı sürece, bu metinlerin ya da ara dilin anlam olanakları çözümlenemez. Bu açıdan bakıldığında, göçerliğin ya da göçmen edebiyatını anlama, öncelikle bu ara dili okuma ile mümkün olabilir.

Dilden Dile “Geçiş Estetiği”

Wolfgang Iser “Kurgunun ve Muhayyilenin Ortak Oyunu” (Das Zusammenspiel des Fiktiven und des Imaginären) adlı makalesinde “muhayyile olmadan kurgu bilincin boş biçimi olarak kalır; kurgu olmadan muhayyile karşılıksız kalır” der (Iser, 2011, s. 296). Makalede öne çıkan görüşe göre kurgu ve muhayyile bir bakıma kendi sınırları olan, kendine özgü nitelikleri olan biçimlendirme öğeleridir ve salt “kendileri” olarak kaldıkları sürece edebiyatın kurucu ögesi olamazlar. Dolayısıyla kurgu ve muhayyilenin kendi sınırlarının dışına çıkması, sürekli bir oraya bir buraya geçmesi, geçiş halinde ol-

ması ve birbirini tamamlaması gerekmektedir. Bu geçiş (Transition) ise oyunla sağlanır. “Bu oyun kurgu ve muhayyilenin karşılıklı yer değiştirmesini sağlar” (Iser, 2011, s.300).

Iser’in kurgu ile muhayyilenin oyunsu birlikteliğinin bir “geçiş estetiği” olduğu yönündeki görüşü bir ara dil olan göçerliğin edebiyatına, ya da günümüz kavramıyla, iki dilli edebiyata uyarlanabilir niteliktedir. Özgün dilsel düzleminden, göndergesinden koparılarak yabancı ancak yeni bir metin düzlemine aktarılan dilsel öğelerin imgeleri ve göndermeleri arasında bir geçiş sağlanır. Bu geçiş hem diller arasında hem de yeni mekanında kendine yönelen göndergesiyle gerçekleşir. Kültürel, bağlamsal, anlamsal ayrımlardan üretilen bu farklı dil ve imge birleşmeleri, bu ara dil, iki dilin ses, imge farklılıklarından meydana gelen çoğul anlam üretir. Diller arasında geçişle üretilen bu ara dil, iki ya da daha fazla dilin imge ve anlam varlığından yararlanır; bu dillerin anlamları arasında geçişler yaparak, üçüncü bir dilsel alan oluşturur. Bu ara dilin özelliği, her iki dile ve kültüre de yabancı olması, hatta her iki dili de ihlal etmesidir. Göçerliğin edebiyatı ve “ara dili” bu anlamda her iki dilin sınırında, arasında, ancak o sınırları ihlal ederek gerçekleşir.

Exophoni: Göçmenliğin Diline Katılan Yabancı Ses

Michel Foucault (2015) “çağımız edebiyatın bir dil olgusundan (...) ibaret olduğunu keşfetti” (s.54) der. Göçmen edebiyatı ve dili de yeni bir dil deneyimine, iki dil arasında geçişlerle oluşan ara dile dayanır. Göçerliğin ara dünyası dile yansır, dilsel geçiş deneyimiyle biçimlenir. Bu dilsel deneyim sadece ana dilde veya ikinci dilde yazmak demek değildir; ikinci dile kendi dilinin sesini, imgesini, yabancılığını katabilmektir. Ara dil bu anlamda, yaratıcı yabancılığın dile yansıyan sesidir.

Almanya’da postmigrasyon (göçmenlik sonrası) dönemde bu edebiyata “yeni bir edebiyat” gözüyle bakılıyor (Specht, 2011, s.15). Göçmenlik sürecinde bu edebiyatın yabancılığı, başkalığı, ötekiliği, göçmenliği vurgulanırken, bugün dile, kültüre, yaşama katkısı öne çıkıyor. Edebiyat araştırmalarında göçmen edebiyatına bakıştaki bu dönüşüme en iyi örnek, Yoko Tawada ve Feridun Zaimoğlu’dur. Yoko

Tawada'nın "Überseezungen" (2002) adlı edebi denemeleri, yabancı dilin söz varlığına yaratıcı bir dil oyunuyla katılmanın iyi bir örneğidir. Überseezungen, sözcük karşılığı, deniz ötesi dil, anlamsal karşılığı ise, deniz ötesi lisandır. Almancada olmayan Überseezungen köken olarak Übersetzungen (çeviriler) sözcüğünün Japoncadaki sesletimidir. Tawada'nın denemeleri ve ürettiği bu ve benzer Almancada olmayan sözcükler, Tawada'nın ikinci dile kendi yabancılığını katar. Bu katılma "oyunu" ya da diller arasında karşılıklı "salınma" ikinci dilin gelenekselleşmiş, yerleşmiş ses ve anlatım biçimlerini kendi sesiyle, yabancılığıyla bozar; ilgili dile yabancı olanın sesini ekler; bu katkı ikinci dile yeni bir sözcük, anlam, hatta oyunsuluk kazandırır. Dildeki bu oyunla yaratma, ötekinin dile katkısını somutlaştırırken, dilin suskunluğunu da bozar; o dili hem ses hem yapı bakımından ihlal eder. Bu dil ihlali, bu yadırgatıcı dilsel eylem, ikinci dilin alışıldık durgunluğunu hareketlendirir. Böylece ara dil, hazır ana dilin olanaklarıyla yabancı olanın olanaklarının ya da "ayrımalarının" birleştiği yerdir (Tawada, 2002). Zungentanz (Dil Dansı) adlı denemesinde kurduğu "harfler duvarı görüşümü engelliyor"(Tawada, 2002, s. 7) cümlesi, Tawada'nın dille ve daha da önemlisi ikinci dille kurduğu yaratıcı oyun bağının gerekçesini ortaya koymaktadır.

İkinci dilde yazmak, ya da kavramsallaştırması olan Exophoni, "yazıdan sesin dışarı çıkması"dır (Ivanovic'den aktaran Wichmann, 2015). Exophoni kavramı, 2002 yılında kullanılmaya başlandığından beri, göçmen edebiyatını Frankophon, Anglophon, Germanophon gibi ulusal edebiyat kanonu içine yerleştirmek yerine, ikinci dilde yazma edimini özerkleştirmek üzere önerilmiştir (Lughofer, 2011, s.3-7). İkinci bir dile hakim olan göçmen yazarların yazma ya da yaratma bilinci, tekniği, stratejisi olarak ifadesini bulan Exophoni, bir dilde yabancı olanın dışsallaştırma ya da aşkınlık deneyimini, daha doğrusu bir "ara dil" durumunu ifade eder ve göçmenliğin yaygın olduğu günümüzde her ulusal dilde, her ulusal kültürde ve edebiyatta karşılaşılabilecek bir dil ve yazma biçimidir. Bir Frankophon, Anglophon, Germanophon edebiyatına şimdi de bir Exophon edebiyatı kanonunu eklemek gerekecek.

Ara dil bir çokseslilik örneğidir; yazıda, dilde bir başka sesin, bir başka konuşmanın canlanmasıdır. Martin Heidegger'in dile ilişkin olarak söylediği "Die Sprache spricht", yani "dil konuşur", ara

dile, ikinci dildeki edebiyata uyarlanabilecek bir dil yorumudur. Bu dil bir şey söyler, gösterir, anlatır. Buradaki dil ve ses ilişkisi yazı ile, yüzeysel ses ile iç ses arasındaki “geçişle” (Transition) kurulan bir ilişkidir ve baştan beri dile getirdiğimiz “ara dil” bu “iç sesin” de görünürleşmesidir.

Tawada'nın türettiği yeni sözcükler iki farklı semiotik sistemin sesletim farklılığından beslenir, bunu da var olan ses ve göstergeleri, bu göstergelerin maddi ve simgesel öğelerini parçalayarak, bunu bir başka dilsel ya da araçsal ortama taşıyarak yapar. Tawada sözcüğün ya da dilsel yapıların içeriğini çevirmekten ziyade yüzeysel yapısını, biçimini çevirir, dolayısıyla bu yöntemle dilin yüzeysel ve biçimsel yapısını anlamın kurucu ögesi yapar. Böylece ikinci dilde ses ve içerik, ses ve nesne arasındaki mevcut bağı koparır, yeni, alışılmadık bir ilişki yaratır. Dilin çok anlamlılığını, dönüşebilirliğini ve çok değerlilik özelliğini öne çıkarır. (Wichemann, 2015, s. 62)

Feridun Zaimoğlu'nun “Kanak Sprak” (Almancada Sprache (dil)'nin sert, bıçkınca sesletimidir) adlı yapıtı da bir ara dil örneğidir. “Kanak Sprak” (Kanak Dili) “romantik, sezgisel ve anlık” (Hofmann, 2013, s.71) gündelik dildeki sesin ikinci dile telaffuzudur; hem ilk-el hem sosyolojik bir sesin estetik anlatıma dönüşmesidir. Türkler için kullanılan “Kanake”, Fransız sömürgecilğinde Malinezyalılara verilen addır; “ilkelliği” vurgular. Kanak, Malinezyaca da “insan” demektir. Almanyada kendi gettolarında yaşayan Türkler için kullanılan “Kanake” getto dilinin estetikleştirilmesiyle sömürge ilkelliğine göndermede bulunur. “Kanak Sprak” ilkel insanın dilidir. Zaimoğlu ilkel insanın dilini bir “ilkel”, diğer bir deyişle “Archi” dil, özgün dil olarak yorumlar, yeniden yaratır. Bu dili tıpkı ilk toplumların dili gibi keskin, itaatsiz, özgüven dolu bir üslupla biçimlendirir. “Kanak Sprak” bir bakıma sosyolojik alt kültürel kimliğin karışım dilinin estetik dile çevirisidir. Kanak dilinin söz varlığı her iki dilde de olmayan, karışık, anlaşılmasız ses ve deyimlerden meydana gelmiştir. (“Sein Sprachschatz setzt sich aus >verkauderwelschten< Vokabeln und Redewendungen zusammen, die so in keiner der beiden Sprachen vorkommen”) (Zaimoğlu, 2010, s.13).

“Kanak Sprak” sosyolojik bir ara dildir; Türkçenin ve Almancanın temel söz varlığının, bireysel, sosyal dilin karışımından meydana

gelir. Zaimoğlu'nun bu yapıtındaki en önemli unsur, dışavurumun, patlama sesinin yakalanmasıdır. Gençliğin gündelik hayatta kullandığı sokak dili yabancılıktan, ayrımlardan beslenir. Başı sonu belli olmayan konuşma dilinden, kesik cümlelerden, yarım paragraflardan, bunlara eşlik eden beden dilinden yansıyan ses (Zaimoğlu, 2010, ön-söz), göçmenliğin ara dilini oluşturmakla kalmıyor, ara dile yabancı sesi katıyor. “Kanak Sprak”ın ve “Überseezung”nin etkisi sadece dilinden değil, ara dile katılan sesin yabancılığından, göçmenliğin sesinin sahiçiliğinden, diller arasındaki geçişten ileri geliyor.

Ara dil, dillerin anlamlandırma olanaklarıyla kurulan, dilden dile yaratıcı ve dili ihlal edici, yadırgatıcı bir “geçiş”, bir ses oyunudur. Bu ise sadece göçmenliğin edebiyatını, dilini değil, genel anlamda dilin imkanını yeniden düşünmek açısından önemli bir olanak da sunmaktadır. Yerleşik dilin imkanı, düzeni, biçimi, dünyayla kurduğu anlamsal ilişkisi bir başka dilin anlamlandırma deneyimiyle yeniden üretilmektedir. İki dilin deneyim olanaklarıyla kurulan göçmen edebiyatı, Sigrid Löffler'in adlandırdığı gibi, “yeni dünya edebiyatı” değil de, dünya edebiyatının “yeni bir formudur” denebilir. Son yirmi yılda Nobel edebiyat ödülünü alan bazı yazarlar, örneğin Wole Soyinka (Nijerya), Necip Mahfuz (Mısır), Nadine Gordimer (Güney Afrika), John Maxwell Coetzee (Güney Afrika) iki dilli ve ikinci dilde yazarlardır. “Ara dilde yazmak” çağrışım zenginliği, yaratma ve anlamlandırma çeşitliliği üretme bakımından, dünya edebiyatının yeni bir formu olarak kabul edilebilir.

Dünya edebiyatının yeni bir formu olarak göçerlik ve göçmen edebiyatı ve bu edebiyatın ara dili, dilin bir başka dil yardımıyla anlamlandırma, anlatma, ifade etme bakımından sonsuz olanaklarına işaret etmektedir. Göçerliğin edebi dili yerleşik ve geleneksel “kapalı” dil algısını söküme uğratarak dilin “açık” ve olabildiğince “geniş” imkanları çerçevesinde yeniden keşfedilmesinin olanağını da sunmaktadır.

KAYNAKÇA

Al-Slaiman, M. (1997). Literatur in Deutschland am Beispiel arabischer Autoren-Zur Übertragung und Vermittlung von Kulturland-Bezeichnungen in der Migranten-und Exilliteratur. Nasrin Amirsedghi-Thomas Bleicher (Ed.), *Literatur der Migration*. (p. 88-99). Mainz: Donat Kinzelbach.

Batur, E. (2014). *Yazının Sınır Boyuna Yolculuklar*. İstanbul: Sel.

Bleicher, T. (1997). Das Exil der anderen-und die eigene Kultur. Nasrin Amirsedghi-Thomas Bleicher (Ed.), *Literatur der Migration*. (p. 74-87). Mainz: Donat Kinzelbach.

Chambers, I. (2005). *Göç, Kültür, Kimlik*. İsmail Türkmen-Mehmet Beşikçi (Çev.). İstanbul: Ayrıntı.

Chiellino, C. (2003). Gibt es eine interkulturelle Literaturwissenschaft?. Hans Vilmar Geppert-Hubert Zapf (Ed.), *Theorien der Literatur. Grundlagen und Perspektiven*. (p. 225-238), Vol. I. Tübingen und Basel: A. Francke.

Foucault, M. (2015). *Büyük Yabancı. (Dil, Delilik ve Edebiyat Üstüne Konuşmalar)*. Savaş Kılıç (Çev.). İstanbul: Metis.

Febel, G. (2012). Postkoloniale Literaturwissenschaft. Methodenpluralismus zwischen Rewriting, Writing back, und hybridisierenden und kontrapunktischen Lektüren. Julia Reuter-Alexandra Karentzos (Ed.). *Schlüsselwerke der Postcolonial Studies*. (p. 229-248). Wiesbaden, Springer Fachmedien.

Hofmann, M. (2013). *Deutsch-türkische Literaturwissenschaft*. Würzburg: Königshausen & Neumann.

Iser, W. (2011). Das Zusammenspiel des Fiktiven und des Imaginären. Dorothee Kimmich- Rolf G. Renner-Bernd Stiegler (Ed.), *Texte zur Literaturtheorie der Gegenwart*. Stuttgart: Philipp Reclam.

Kelletat, A. F. (1997). Liebe und Erotik in der Fremde. Nasrin Amirsedghi-Thomas Bleicher (Ed.), *Literatur der Migration* (p. 156-160). Mainz: Donat Kinzelbach.

Kimmich, D. & Schahadat, S. (Ed.) (2012). *Kulturen in Bewegung: Beiträge zur Theorie und Praxis der Transkulturalität*. Bielefeld: Transcript.

Kuruyazıcı, N. (1993). Türkische Migrantenliteratur Unter dem Aspekt des 'Fremden' in der deutschsprachigen Literatur. *Studien zur deutschen Sprache und Literatur*, 8, 59-74.

Lughofer, J. G. (2011). *Exophonie (Literarisches Schreiben in anderen Sprachen. Eine Einordnung)*. Ljubljana: Goethe Institut.

Löffler, S. (2014). *Die neue Weltliteratur und ihre grossen Erzähler*. München: C.H. Beck.

Öztürk, A. O. (2001). *Alamanya Türküleri*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.

Parks, T. (2016). *Ben Buradan Okuyorum*. Roza Hakmen (Çev.). İstanbul: Metis.

Specht, T. (2011). *Transkultureller Humor in der türkisch-deutschen Literatur*. Würzburg: Königshaus & Neumann.

Tawada, Y. (2002). *Überseetzungen. Literarische Essays*. Tübingen: Konkursbuch.

Waldenfels, B. (1997). *Topographie des Fremden. (Studien zur Phänomenologie des Fremden 1)*. Frankfurt am Main: Suhrkamp Taschenbuch.

Wichmann, L. H. A. (2015). *An neue Sprachufer übersetzen: Universtaet Leipzig*. Leipzig: Stellenbosch University.

Zaimoğlu, F. (2010). *Kanak Sprak. (24 Misstöne vom Rande der Gesellschaft)*. Berlin: Rotbuch.